

objavljeni i dostupni samo uskom krugu stručnjaka. Dosad su objavljivani transliterirani samo pojedini brevijarski tekstovi, a faksimilno samo fototipsko izdanje *2. novljanskoga brevijara*. Sve to govori o iznimnoj važnosti izdanja *Akademijina brevijara* Marinke Šimić, pa makar riječ bila samo o malom časoslovu za laike tzv. *Liber horarum*. Unatoč nekoliko sitnih pogrešaka kao što je uvrštavanje oblika *vačnutь* među primjere vokalizacije slaboga poluglasa (str. 22) ili već spomenuta rasprava o riječi *sobota* (str. 29–30), autorici se mora odati priznanje za odlično obavljen posao i zahvaliti što je hrvatsku filologiju i kulturu općenito obogatila još jednim iznimnim izdanjem koje je popratila i vrlo vrijednom studijom u kojoj je iscrpno opisala jezik izdanoga spomenika na svim razinama.

MILAN MIHALJEVIĆ

FOTOTIPSKO I KRITIČKO IZDANJE *VRUTOČKOGA EVANĐELJA Vrutočko bosansko četveroevanđelje*. Uredila Lejla Nakaš. *Forum Bosnae* 67-68/15, Sarajevo 2014., 718 str.

Fototipsko i kritičko izdanje bilo kojeg staroga rukopisa ili tiskopisa označuje upozorenje na njegovu važnost u povijesti pismenosti, i to u mnogim dimenzijama – od kodikološke, tekstološke, jezične i paleografske. Takav projekt obvezuje zajednicu kojoj je namijenjen, jer temeljita istraživanja tek trebaju uslijediti kako bi se dopunio ili revidirao spoznajni mozaik o određenoj etapi povijesti pismenosti. Nema nikakve sumnje da je ključan pothvat koji prati izdavanje faksimila upravo latinička transliteracija, a bez nje – tek pukim umnožavanjem izvornika – obično se ne postiže u znanstvenom i kulturološkom sagledavanju mnogo ili gotovo ništa. Kroz posljednjih pola stoljeća hrvatske filologije, kroz koje se objavio čitav niz faksimila – ponajviše glagoljskih knjiga – s transliteracijama ili bez njih, to se dobro pokazalo. Što je kritički aparat bio bogatiji, to je i doprinos filološkim istraživanjima bio potpuniji. Dovoljno je za ovu priliku podsjetiti se objavljivanja faksimilnoga i kritičkoga izdanja *Hrvojeva misala* (1404.) 1973. godine (Graz–Zagreb–Ljubljana, ur. B. Grabar, A. Nazor, M. Pantelić, Vj. Štefanić), iza kojeg je – upravo zahvaljujući usporedbama s jezičnim stanjem u glagoljskom *Vatikanskom misalu* Illirico 4 (s početka 14. st),

*Novakovu misalu* (1368.), *Ročkome* (1421.) – uslijedio velik val istraživanja jezika hrvatskoglagoljskih misala koji traje i danas. Puki faksimilno objavljen materijal u eri danas dobre dostupnosti izvornika i preko elektroničkih medija ne znači više mnogo.

Kroz protekla desetljeća u bosankohercegovačkoj filologiji nije ostavljen velik trag u faksimilnom objavljivanju srednjovjekovnih rukopisa ovoga samosvojnoga kulturnoga kruga, koji u različitoj mjeri i po različitim definicijama pripada i u opseg susjednih nacionalnih filologija. Zanimanje hrvatske filologije za takvim objavljivanjem mora biti višestruko: i zato što pripada vlastitoj nacionalnoj baštini u širem smislu (kao i sve što nasljeđuju bosanski i hercegovački Hrvati), i zato što su za razumijevanje hrvatskoga glagoljaštva u svom njegovu rasponu od velike važnosti događanja u susjednim kulturnim krugovima s kojima se intenzivno komuniciralo, i preko kojih su se širili mnogi tekstološki, jezični i pismovni utjecaji. Sve od 1864. g. kad je Đ. Daničić objavio u Beogradu *Nikoljsko evanđelje* u prijepisu školskom ćirilicom iščekivao se nastavak objelodanjivanja bosanskih liturgijskih rukopisa, pisanih dakako bosanskom redakcijom staroslavenskoga jezika. Raskošni bosanskoćirilički *Hvalov zbornik* iz 1404. g. (iz iste godine kao i glagoljički *Hrvojev misal*) objavljen je 1986. kao faksimil također s kritičkom obradom (Sarajevo, ur. N. Gošić, B. Grabar, V. Jerković, H. Kuna, A. Nazor). Godine 1991. izišlo je izdanje *Mletačkog zbornika*, no za razliku od *Hvalova zbornika* – samo u faksimilnu obliku, bez transliteracije, no s uvodnom raspravom (Simoneta Pelusi: *Novum Testamentum Bosniacum Marcianum*, Padova). Prije nekoliko godina iz tiska je izišao, u redakciji Anice Nazor, ćirilički *Zbornik krstjanina Radoslava* (Forum Bosnae 42/2008), nažalost tek s pokojom fotografijom izvornih stranica, ali s punom latiničkom transliteracijom kojoj je pridružena kritička obrada – usporedba s jezičnim stanjem u dva starija zbornika – *Hvalovu* i *Mletačkome* (s početka XV. st).

Uvjerljivo najveći i najznačajniji projekt ovakva tipa ovogodišnje je izdanje znamenitoga i opsežnoga *Vrutočkoga evanđelja* (157 folija od pretpostavljenih izvornih 198) datiranoga na kraj 14. st., također u nizu *Forum Bosnae* (67-68/15). Priredila ga je najuglednija suvremena bosanska paleoslavistica Lejla Nakaš, zahvaljujući kojoj danas raspoložemo, između ostaloga, i velikom znanstvenom monografijom *Jezik i grafija krajišničkih pisama* (Sarajevo, 2010.), *Bosanskim psaltinom* – iz *Hvalova zbornika* (Forum

Bosnae 60/12), *Bosanskim ćiriličnim pismima* iz kancelarija otomanskih upravljača, od 15. do 18. st. (*Forum Bosnae* 53-54/11).

Vrutočko je četveroevandelje dobilo naziv po selu Vrutok kod Gostivara u Makedoniji, gdje se nalazilo bar od polovice 19. stoljeća u manastirskom pa u privatnom vlasništvu prije nego što je prije nekoliko desetljeća konačno pohranjeno u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici Svetoga Klimenta Ohridskog u Skoplju. Kao i neka druga srednjovjekovna bosanska evanđelja (npr. *Kopitarovo*, *Nikoljsko*) i ovo je nakon pada bosanskoga kraljevstva sačuvano u posjedu pravoslavne crkve, donekle prilagođeno tamošnjim potrebama. Kako bilježi urednica i autorica Pogovora, osobito su zanimljive jezične promjene pri kojima se nastojali ispraviti, za bosanske rukopise, karakteristične ikavizme. Za paleografa vrlo je važan podatak da ga je u cijelosti pisala »jedna ruka« i to na vrlo tankoj i fino obrađenoj pergameni, razmjerno velikih margina i proreda (tek 22 retka po stranici). Uočava se liniranje redaka ubodima, a za pismo stoji da je »uska uncijala karakteristična za bosanske rukopise od kraja 14. st. do polovine 15. st.«. Razmatra se koja slova spuštaju ili uzdižu svoje slabe dijelovi izvan osnovnih redakćkih linija. S obzirom na sve podatke, ponajviše na glose koje je zapisao prepisivač teksta, urednica se ne slaže s prethodnim istraživačima (Grujić, Grickat) u datiranju prijepisa u 1375, nego kaže samo kako »ne bi mogao biti stariji od posljednje četvrti 14. stoljeća«, štoviše kako bi dataciju »trebalo pomjeriti prema kraju 14. stoljeća« (str. 640). Činjenica da je redosljed listova posve poremećen, kao i nedostatak naknadnih liturgijskih bilješki, govori u prilog tvrdnji – kako ističe L. Nakaš – da ovaj rukopis ipak nikad nije bio korišten u pravoslavnoj liturgiji. Izrazito zanimljiva iluminacija u skladu je sa standardima bosanskih kodeksa, pa autorica uočava sličnosti s inicijalima u *Kopitarovu evanđelju* i s vinjetama u *Pripkovičevu*. Uočene paleografske sličnosti s *Belićevim listićima* (*Mostarskim bifolijem*) rezultirale su autoričinom spoznajom da i jest riječ o dijelu *Vrutočkoga evanđelja*. Priređivačica s mnogo potkrepa upozorava na vrlo konzervativnu dimenziju ovoga rukopisa, pogotovo u domeni leksika. Također, provodi usporedbe i sa *Sofijskim evanđeljem*, *Čajničkim*, *Divoševim*, *Kopitarevim* ponajviše u slovnim oblicima. Ikavizmi, osobito se upozorava, puno prije govore o mjestu pisanja nego o vremenu, a u *Vrutočkom evanđelju* vrlo su ograničeni, i to tek na neke lekseme, pa se možemo složiti da je najvjerojatnije riječ o

svojevrсноj maniri, uporabi prestižnijih oblika. Za dataciju u 14. st. ponajviše pak govori promjena *-l* u *-o*, koja se zatječe i u *Pripkovićevu evanđelju*, kao i u *Mletačkom zborniku*, a i stanje u pravnim bosanskim i dubrovačkim spomenicima govore u prilog upravo tadašnjem početku primjene ove promjene. Kao jako svjedočanstvo zapadnoštokavske osnovice prepoznaje se na nekoliko mjesta refleks *j* umjesto *đ* (odnosno staroslavenskoga *žd*), a dopušta se i mogućnost da je posrijedi utjecaj pismenosti s čakavskoga terena. I na morfološkom planu autorica pronalazi obilježja mlađeg razdoblja kao i znatno čuvanje starijih oblika, posebnu pozornost usmjeruje na pronalaznje zapadnoštokavskih osobina (npr. sažeti imperfekt). Na leksičkoj strani posve je očigledno poklapanje s ostalim srednjovjekovnim rukopisima »bosanskoga stabla«, a o starini govori i niz neprevedenih grecizama. Osobito su zanimljive tekstološke usporedbe među bosanskim evanđeljima, odnosno pokušaj da se procijeni koliko se kroz poklapanje može prepoznati jedna jedinstvena »nova redakcija«. U usporedbi npr. s Čajničkim *evanđeljem*, zaključuje, očigledno je da se ono temeljilo na više predložaka. U posebnom poglavlju raspravlja se o podjeli teksta evanđelja na opširne i Amonijeve glave, i ustvrđuje se da njihova harmonija posve odgovara ostalim bosanskim rukopisima, odnosno odudara od osobina u drugim redakcijama gdje je stvorena podjela na glave i stihove. Pri samom kraju slijedi opis glosa, od kojih se čak devet tekstualno poklapa s glosama u izgubljenom *Srećkovićevu evanđelju*, odnosno njihova usporedbena prezentacija. Autorica upozorava na ritmičko strukturiranje teksta glosa, upućuje na mogućnost kako se kroz njih ogleda usmena tradicija. I, gotovo uvijek kad se raspravlja o rukopisima Crkve bosanske, istraživači se dotaknu pitanja o postojanju nekih dualističkih posebnosti. Priređivačica jasno piše kako »površnija ispitivanja ne daju osnova optužbama za herezu« (str. 668), dok bi se eventualno po glosama moglo samo pretpostaviti da su bosanski krstjani Novi zavjet tumačili alegorijski u dualističkom smislu. Iz glosa se vidi da su osuđivali otpuštanje grijeha riječima, a nazivanjem Svetog Ivana Kristitelja Vodonoscem čini se da aludiraju na zapostavljanje krštenja vodom. No, prepoznavanje osebnosti vjerovanja bosanskih krstjana prema glosama izrazito je umanjena gubitkom *Srećkovićeve evanđelja*, jer su tamošnje glose objavljene s nekim očiglednim pogreškama. A, naposljetku, glose bi mogle tek takvo što naznačivati, nipošto ne i dokazati.

Ovo faksimilno izdanje izrazito je prilagođeno uporabi, dakle ne funkcionira kao bibliofilski primjerak. Na desnoj stranici prikazane su kvalitetnim otiskom stranice Evanđelja, jedna za drugom, a nasuprot na lijevoj stranici stoji transliteracija koju je sastavio Mehmed Kardaš. Napušteno je inače u filologiji dosljedno primjenjivano načelo transliteracije redak za redak, kao i dvostupačna organizacija gdje u jednoj koloni stoji oznaka biblijskih redaka i upute na odgovarajuće retke drugih evanđelja, a u glavnoj osnovna tekstura konkretnoga evanđelja. Teže je tako provoditi usporedbe s izvornikom, a i za tekstološka istraživanja nije pogodna nepovezanost lijevoga i desnoga stupca. Sve to utoliko više što ne vidimo razlog da se transliterirani tekst zbijao na gornju polovicu stranice. S druge strane, ubačene su oznake biblijskih redaka na početku rečenica, što umnogome olakšava komparativni tekstološki pristup. Pravopis je, također neuobičajeno u suvremenoj praksi transliteriranja, prilagođen suvremenome (što je zapravo transkripcijsko načelo), npr. pisanjem velikih slova u imena, suvremenom interpunkcijskom regulacijom i sl. Zbog lake prepoznatljivosti ćiriličkoga teksta takvo što filologu neće biti problem, a zainteresiranom će čitatelju, koji ne mora nužno biti filolog, takva organizacija svakako biti od pomoći. Pri samom kraju istaknimo i dobro predočen sadržaj *Vrutočkog evanđelja* na samom početku izdanja, upravo po konstruiranim naslovima koji se u tekstu i navode crvenom bojom na gornjoj margini (npr. *О проказенимъ, О суهورучѣмъ /.../ О виноградѣ...*)

Veliki projekt objavljivanja *Vrutočkog evanđelja* povijesni je trenutak u bosanskoj filologiji, od velikoga značenja i za hrvatsku. Osobitu mu vrijednost daje popratna studija Lejle Nakaš koja izražava izrazitu upućenost u tekstološke, jezikoslovne i paleografske aspekte srednjovjekovne bosanske pismenosti. S obzirom dakle na sve stečene resurse suvremene bosnistike, možemo očekivati i, u tehničkom smislu, ambicioznija izdanja kakva i zaslužuju za slavistiku uopće iznimno važni bosanski rukopisi. Poslovi koje je bila započela i ustanovila Herta Kuna napokon su u bosanskohercegovačkoj filologiji dobili doličnog nastavljača koji zna i umije, upravo na temelju upućenosti u sadržaj, jezik i pismo starih tekstova, a i na temelju ovladavanja suvremenim paleoslavističkim metodologijama, popuniti još uvijek velike praznine na ovome polju.

MATEO ŽAGAR